

Πτυχές της δημιουργικότητας στην ψυχαναλυτική διαδικασία

M. Εμμανουηλίδης

Στην παρουσίαση αυτή θα προσεγγίσω την ανθρώπινη δημιουργικότητα σε σχέση με την ψυχανάλυση από δύο οπτικές γωνίες. Πρώτα εξετάζοντας κάποιες πτυχές της στην ψυχαναλυτική διαδικασία και μετά διατυπώνοντας κάποιες ψυχαναλυτικές υποθέσεις για την λειτουργία της γενικά.

Η ανθρώπινη δημιουργικότητα είναι η βάση του πολιτισμού. Η αέναη αυτή ψυχική λειτουργία, έχοντας σαν αφετηρία κατά κύριο λόγο το υλικό των εμπειριών μας, επεξεργάζεται, επινοεί και πραγματώνει όλα αυτά που καταλήγουν να θεωρούνται λίγο πολύ καινοφανή για την εποχή τους. Εκτός από την δημιουργικότητα με αυτήν την έννοια, της πρωτοτυπίας δηλαδή σε απόλυτο πανανθρώπινο επίπεδο, υπάρχουν φυσικά και άλλες πιο καθημερινές εκδηλώσεις της. Έτσι, τα περισσότερα αποτελέσματα της έμπνευσης, της συγκεκριμένης δηλαδή κάθε φορά έκφρασης της δημιουργικότητας, άπτονται συνήθως ζητημάτων της καθημερινότητας, που ενώ δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τα πρωτεία μιας πρωτότυπης ανακάλυψης, δεν στερούνται παρά ταύτα, σε ατομικό επίπεδο, όλου εκείνου του ευχάριστου βιώματος που συνοδεύει κάθε ανακάλυψη. Με ανακαλύψεις αυτού του είδους ασχολείται ως επί το πλείστον στην καθημερινότητά της και η ψυχανάλυση.

Εδώ χρειάζεται να διατυπωθεί μια πρώτη επιφύλαξη. Υποθέτουμε συνήθως ότι τα προϊόντα της δημιουργικότητας είναι θετικά και χρήσιμα για το σύνολο της ανθρωπότητας. Μια σύντομη ματιά όμως στην ιστορία γρήγορα δημιουργεί δεύτερες σκέψεις: πάρα πολλά δημιουργικά επιτεύγματα αποτελούν στην ουσία πνευματικά τέκνα του πολέμου, κάτι που είχε ίσως επισημάνει ο Ηράκλειτος όταν διατύπωνε το «πατήρ πάντων πόλεμος». Τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο αν λάβουμε υπόψη την σύγχυση που συχνά γίνεται μεταξύ της δημιουργικότητας, της επιτυχίας, της αναγνώρισης, της δημοφιλίας ή του κύρους. Τέτοιες διαπιστώσεις θέτουν ένα ζήτημα ορισμού και οριοθέτησης της έννοιας της δημιουργικότητας. Μια σχετική συζήτηση όμως, αναπόφευκτα δεν μπορεί να είναι πλήρης στα πλαίσια αυτής της παρουσίασης.

Οι εκδηλώσεις της δημιουργικότητας αποτελούσαν πάντα ένα αίνιγμα για τον άνθρωπο. Αδυνατώντας να κατανοήσει τους σχετικούς ψυχικούς μηχανισμούς που εμπλέκονταν, προσπαθούσε να εξηγήσει τέτοια φαινόμενα με μεταφυσικό τρόπο: η Μούσα, ο Θεός, η επιφοίτηση, το ταλέντο, υπήρξαν κάποιες τέτοιες σχετικές απόπειρες.

Η ψυχαναλυτική θεωρία παρότι αντιμετώπισε και αυτή την δημιουργικότητα καταρχήν με αμηχανία, προσπάθησε να διευρύνει παρά ταύτα την κατανόησή της. Ο Freud(1905,1908,1916-7), επικεντρωμένος καθώς ήταν στην σεξουαλικότητα, προσπάθησε να την εξηγήσει μέσα από τον μηχανισμό της μετουσίωσης και τα ανεσταλμένα ως προς τον σκοπό τους σεξουαλικά ένστικτα: σαν μια κατά βάση νευρωσική διεργασία. Η τέχνη και ο καλλιτέχνης, συχνά σε μια εξιδανικευμένη εκδοχή τους, αποτελούν το πρότυπο της δημιουργικότητας στην σκέψη του, κάτι που ως ένα βαθμό συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Ταυτόχρονα παραλλήλισε την «δημιουργική» φαντασία με το όνειρο και τους μηχανισμούς του: την συμπύκνωση και την μετάθεση.

Η Klein(1921,1923, 1928,1930,1937) και στην συνέχεια κυρίως η Segal(1952,1957,1978,1981) συνέδεσαν κάθε τι δημιουργικό με την ανάπτυξη των συμβολικών διεργασιών και την δημιουργία συμβόλων. Η αποδέσμευση επομένως του παιδικού νου από την αμεσότητα της εμπειρίας και η απεμπλοκή του από την συμπαγή σκέψη με την δημιουργία αναπαραστάσεων, θεωρήθηκε ότι αντανάκλα την ψυχική πρόοδο σχετικά με την επίτευξη της καταθλιπτικής θέσης. Το βασικό κίνητρο προς αυτή την κατεύθυνση παρέμενε η ενοχή και η ανάγκη για επανόρθωση, ενώ το άγχος έπαιζε θετικό ρόλο, εκτός εάν ήταν έντονο. Έτσι, η δημιουργικότητα συνέχιζε να γίνεται αντιληπτή εν πολλοίς σαν ένα νευρωσικό φαινόμενο, παραπροϊόν της όλης ψυχικής μετάβασης από την παρανοειδή – σχιζοειδή στην καταθλιπτική θέση και όχι ένα αυτόνομο, παράλληλο εν πολλοίς αποτέλεσμα μιας επαρκώς καλής ψυχικής ανάπτυξης απαλλαγμένης από ψυχικούς περιορισμούς ή εμπόδια.

Παράλληλα βέβαια, (Kubie 1958) άρχισε να αναγνωρίζεται ότι η ελάττωση των αναστολών και η συνακόλουθη ανάπτυξη των συμβολικών διεργασιών συνδέονταν με κάθε τι δημιουργικό που προέκυπτε από την ανάλυση. Αν και η ίδια η αναλυτική διαδικασία σπάνια περιγραφόταν σαν κάτι

δημιουργικό, όλο και πιο συχνά οι συμβολικές διεργασίες, με καταβολές στον ονειρικό συμβολισμό που περιέγραψε ο Freud(1916-7) αλλά με μια αναπάντεχη εξέλιξη ως προς την σημασία τους στον ανθρώπινο ψυχισμό, άρχισαν να αναγνωρίζονται σαν η αναγκαία προϋπόθεση για κάθε είδους δημιουργικότητα. Ήταν αυτές που εξασφάλιζαν την απαραίτητη αποδέσμευση της εσωτερικής από την εξωτερική πραγματικότητα και διασφάλιζαν την δημιουργία ενός εσωτερικού χώρου.

Μια σειρά από πολύτιμες ανθρώπινες ψυχικές ιδιότητες όπως η διάκριση φαντασίας και πραγματικότητας, η αφαιρετική σκέψη, η προσαρμοστικότητα, η επινοητικότητα, η έμπνευση μεταξύ άλλων, σταδιακά συνδέθηκαν στην ψυχαναλυτική θεωρία με τον ένα ή τον άλλον τρόπο με τις συμβολικές διεργασίες. Αυτές με την σειρά τους θεωρήθηκαν προϋποθέσεις για το νοητικό παιχνίδι ανάμεσα στο συγκεκριμένο και στο αφηρημένο, στο συνειδητό και στο ασυνειδητό, στο όμοιο και στο ανόμοιο, στο ευχάριστο και στο δυσάρεστο και σε τόσες άλλες ψυχικές ποιότητες, που νοηματοδοτούν την άμεση και συγκεκριμένη εμπειρία ή παράγουν εν δυνάμει καινούργιο νόημα (Εμμανουηλίδης 2006).

Ο Bion(1962,1963,1970) παρότι δεν αναφερόταν συχνά στην δημιουργικότητα, περιέγραψε παρά ταύτα ψυχικούς μηχανισμούς και διεργασίες που σχετίζονται με πτυχές και προϋποθέσεις της παραγωγής σκέψης και νοήματος: ονειρική διεργασία και α-λειτουργία, επωφελής σχέση περιέκτη-περιεχόμενου, δεσμός (link), αρνητική ικανότητα (negative capability), ονειροπόληση (reverie) κ.α. Διεύρυνε ακόμη την έννοια της προβλητικής ταύτισης αποδίδοντάς της χαρακτηριστικά επικοινωνίας, μέσα από την οποία μεταδίδεται και κατανοείται νόημα σε μια δυαδική σχέση.

Ο Winnicott(1971) κάνοντας ειδική αναφορά στην δημιουργικότητα, της απέδωσε μια αρκετά διαφορετική έννοια από τις μέχρι τότε καθιερωμένες. Την αντιλήφθηκε σαν πρωτογενές ψυχικό φαινόμενο και όχι σαν δευτερογενές νευρωσικό φαινόμενο. Είδε τις απαρχές της στην αυθόρμητη κίνηση του βρέφους και στην αλληλεπίδραση φαντασίας και πραγματικότητας όπως αυτή εκφράζεται στην χρήση του μεταβατικού αντικειμένου και στο παιχνίδι. Η δημιουργικότητα αναγνωρίστηκε σαν η εν δυνάμει ψυχική δυνατότητα που αναπτύσσεται όταν δεν υπάρχουν εμπόδια από το περιβάλλον και αφορά κάθε άνθρωπο.

Ο τρόπος που γίνεται σήμερα αντιληπτή η δημιουργικότητα σε σχέση με την ψυχαναλυτική διαδικασία έχει αλλάξει σε μεγάλο βαθμό. Είναι εντυπωσιακή η αντίθεση που παρατηρείται ανάμεσα στην επιφύλαξη των παλαιότερων συγγραφέων να την χαρακτηρίσουν δημιουργική και στην ευκολία που έχουν πολλοί σύγχρονοι να αναγνωρίζουν σχεδόν παντού την ιδιότητα αυτή (Cooper 2016, Hagman 2015). Ειρωνεία της ιστορίας ή σημείο των καιρών;

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω θα ήθελα να εστιάσω πιο συγκεκριμένα σε κάποιες πτυχές της δημιουργικότητας στην ψυχαναλυτική διαδικασία. Ένα κλινικό παράδειγμα:

Ο κ. Α υπέφερε από κρίσεις πανικού, ιδίως όταν ερχόταν σε αντιπαράθεση με άλλους. Η θεραπεία τον βοήθησε να αλλάξει αυτήν την κατάσταση σταδιακά. Κάποτε στην εργασία του, του ζητήθηκε να συμφωνήσει με κάποια απόφαση με την οποία ουσιαστικά ήταν αντίθετος για διάφορους λόγους, ένας εκ των οποίων ήταν και ότι μια τέτοια απόφαση διαιώνιζε μια αναποτελεσματική κατάσταση. Αρνήθηκε να συμφωνήσει. Παρότι ανησυχούσε, η υπόθεση είχε τελικά καλή κατάληξη για όλους: τον ίδιο, την επιχείρηση, τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο. Καθώς μου εξιστορούσε το περιστατικό, μου προέκυψε εντελώς αναπάντεχα η σκέψη ότι όλη η στάση του είχε κάτι το δημιουργικό. Στην αρχή μου φάνηκε υπερβολικό αυτό που σκέφθηκα, μετά όμως άρχισα να έχω δεύτερες σκέψεις.

Είναι βέβαιο ότι ο κ. Α. δεν ανακάλυψε τον τροχό. Όμως αυτό που έκανε ήταν κάτι καινούργιο για αυτόν και κάτι που του ήταν εντελώς αδύνατον να κάνει στο παρελθόν. Επιπλέον οι συνέπειες της αλλαγής του είχαν άμεσες θετικές επιπτώσεις και στο περιβάλλον του. Γιατί όλο αυτό δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί δημιουργικό; Ταυτόχρονα, εντύπωση μου έκανε η ξαφνική εμφάνιση της σκέψης που μου προέκυψε, το καινούργιο νόημα που αναδυόταν και η σύνδεση που γινόταν με την δημιουργικότητα. Με κάποια έκπληξη έκανα την διαπίστωση ότι ακουμπούσα κάτι καινούργιο για μένα, μια κατάσταση κυρίως ευχάριστη. Όταν αργότερα άρχισα να συνδέω το υλικό της συνεδρίας με γενικότερες σκέψεις, θεωρητικές απόψεις, σχετικά κοινωνικά προβλήματα και άλλο υλικό, μου έγινε περισσότερο συνειδητό το πώς με κάποια ασυνείδητη διεργασία μου προέκυψε μια τέτοια σκέψη. Σιγά-σιγά το αρχικό συναίσθημα άρχισε να υποχωρεί, προστέθηκαν και άλλα λιγότερο ευχάριστα συναισθήματα, ενώ η όλη σκέψη γινόταν όλο και πιο αυτονόητη. Διαπίστωνα

όλο και περισσότερο ότι το συγκεκριμένο ψυχικό φαινόμενο που παρατηρούσα σε μένα ήταν μέρος μιας ευρύτερης ψυχικής επεξεργασίας που εξελισσόταν εδώ και καιρό όχι πάντα σε συνειδητό επίπεδο. Ήταν η κορυφή ενός παγόβουνου όλο αυτό που οδήγησε σε μια έμπνευση; Νομίζω πως διέθετε τέτοια χαρακτηριστικά.

Παρατηρώντας παρόμοια περιστατικά στον εαυτό μας και στους άλλους, μέσα ή έξω από την ψυχαναλυτική διαδικασία, διαπιστώνουμε πόσο υποκειμενικός είναι ο τρόπος που βιώνουμε την έμπνευση και κατ' επέκταση την δημιουργικότητα και πόσο ευμετάβλητο και φευγαλέο μπορεί να είναι το σχετικό συναίσθημα (Εμμανουηλίδης 2011). Κάποτε βέβαια μπορεί να διαρκεί. Ένα άλλο κλινικό παράδειγμα:

Η κ. Β. για λόγους που έχουν να κάνουν με την ιστορία της και οι οποίοι βρίσκουν έκφραση στην μεταβίβαση, έχει απέναντί μου μια ιδιαίτερα θετική τοποθέτηση. Κάθε τι που λέω, αντιμετωπίζεται απολύτως θετικά και σπάνια αμφισβητείται. Όταν μιλάει για τις θετικές αλλαγές στην ζωή της σταθερά υποτιμάει την δική της συμβολή και υπερτονίζει την αντίστοιχη της «θεραπείας». Έχει την τάση να εξιδανικεύει εμένα και την ανάλυση και να υποτιμάει τον εαυτό της. Συζητάω μαζί της για την σημασία τέτοιων ψυχικών μηχανισμών στην εσωτερική της ισορροπία. Σκέπτομαι παράλληλα ότι παρόμοιοι μηχανισμοί και φαινόμενα βρίσκονται σε λειτουργία και εκτυλίσσονται σε κοινωνικό επίπεδο. Στην περίπτωση βέβαια αυτή εκτός θεραπευτικής διαδικασίας και πέρα από οποιαδήποτε δυνατότητα επηρεασμού τους.

Προφανώς η κ. Β. αντιμετωπίζει αυτά που της λέω σαν απολύτως δημιουργικά, παρότι δεν τα ονοματίζει έτσι. Η δική μου αίσθηση πάλι, είναι αρκετά διαφορετική: θεωρώ αυτά που της λέω χρήσιμα και αυτονόητα αλλά προφανώς δεν τα αντιμετωπίζω με το δικό της ενθουσιασμό. Αυτό δεν αποκλείει από την άλλη, ότι αρκετά από αυτά που διαμείβονται μεταξύ μας είναι πράγματι δημιουργικά με διάφορους τρόπους, αφού οδηγούν σε χρήσιμες αλλαγές. Αυτό που είναι βέβαιο όμως είναι ότι έχω διαφορετική εικόνα από την κ.Β και την χρωματίζω διαφορετικά. Σίγουρα η κατάσταση είναι πολύπλοκη και εξαρτάται από την σχετική θέση θέασης του καθενός από τους δυο μας. Επενδύουμε συναισθηματικά και εκτιμούμε προφανώς διαφορετικά τα γεγονότα που συμβαίνουν τόσο μέσα στην θεραπεία όσο και εκτός αυτής. Μηδέ της δημιουργικότητας εξαιρουμένης.

Η διαφορά αυτή στην συναισθηματική επένδυση, η διαφορά δηλαδή στην εκτίμηση μιας ιδέας, κατάστασης ή προσώπου, η διαφορά στο νόημα τελικά που αποδίδουμε σε κάτι, είναι ένα συνηθισμένο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Βιώνουμε παράλληλα μια εσωτερική και μια εξωτερική πραγματικότητα που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Στους περισσότερους ανθρώπους η διάκριση ανάμεσα στις δύο πραγματικότητες και οι μηχανισμοί που τις επηρεάζουν, συνήθως διαλάθουν της προσοχής τους, ιδίως σε καταστάσεις εκτός ανάλυσης, όπου μια τέτοια εκτίμηση συνήθως δεν έχει άμεση προτεραιότητα. Ο ρόλος της εξιδανίκευσης, της υποτίμησης, της προβολής, της προβλητικής ταύτισης και όλων των άλλων ψυχικών μηχανισμών επηρεάζει τον τρόπο που γίνεται αντιληπτός ο κόσμος τόσο εντός όσο και εκτός της ανάλυσης (Εμμανουηλίδης 2015). Με άλλα λόγια: το αν μια ιδέα γίνει αντιληπτή ως εμπνευσμένη ή όχι και σε ποιο βαθμό, εξαρτάται από την ψυχική κατάσταση του αποδέκτη της ιδέας. Ξέρουμε την σημασία που έχει ο κατάλληλος χρόνος για μια παρέμβαση στην ανάλυση. Επίσης είναι γνωστό ιστορικά, το πόση σημασία έχει ο τρόπος υποδοχής μιας ιδέας από τον κοινωνικό περίγυρο για την τύχη της.

Αν η αποδοχή μιας ιδέας είναι ένα τόσο σημαντικό ζήτημα, τότε ενδιαφέρει το πως μια ιδέα καταφέρνει να γίνει εμπνευσμένη ιδέα. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα δηλαδή που κάνουν πιθανότερη την υποδοχή μιας ιδέας σαν εμπνευσμένη; Ένα κλινικό παράδειγμα:

Ο κ. Γ συχνά παραπονιόταν ότι δεν μπορεί να σκεφθεί, κάτι που συνέβαινε και κατά την διάρκεια των συνεδριών του. Η κατάσταση αυτή συχνά οδηγούσε σε ένα σταμάτημα της ροής της συνεδρίας, κάτι που εκτός από εκείνον, βίωνα και εγώ σαν δυσάρεστο και πιεστικό. Όταν θεώρησα ότι είχα καταλάβει τον λόγο που συνέβαινε αυτό, έκανα κάποιες ερμηνείες χωρίς όμως κάποια θετική ανταπόκριση ή αλλαγή από μεριάς του. Παρόλη την πίεση αυτού του ενοχλητικού συμπτώματος δουλέψαμε για κάποιο διάστημα πάνω σε άλλα ζητήματα, που φαινόταν να μην έχουν καταρχήν τόσο κεντρική σημασία για το συγκεκριμένο πρόβλημα. Κάποια στιγμή φάνηκε ότι οι ερμηνείες μου άρχισαν να

αποκτούν νόημα και για τον αναλυόμενο και έγιναν βάση για ουσιαστική συζήτηση. Εκ των υστέρων διαπίστωνα ότι ίσως λόγω της πίεσης που αισθανόμουν από το σύμπτωμα, δεν εκτίμησα επαρκώς την πολύ πραγματική ανάγκη του για «κράτημα» και περισσότερο εστιασμένη συζήτηση και εμπιστευτήκα μια περισσότερο αφαιρετική-ερμηνευτική προσέγγιση, που δεν τον ακουμπούσε τόσο συναισθηματικά. Στο παράδειγμα αυτό αναδεικνύεται κάτι πολύ ουσιαστικό και γνώριμο από την κλινική πρακτική, η σημασία της εγγύτητας με τις ανάγκες του άλλου, της δυνατότητας ταύτισης με αυτές και την όσο πληρέστερη κατανόησή τους. Θεωρώ ότι όσο περισσότερο είναι ενημερωμένη με αυτόν τον τρόπο μια προσέγγιση, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει να βιωθεί σαν εμπνευσμένη και δημιουργική από την άλλη, προσλαμβάνουσα πλευρά. Η διαπίστωση αυτή διαθέτει δυστυχώς και την σκοτεινή της διάσταση. Μπορεί μια ιδέα να ακούγεται «εμπνευσμένη» και να απολαμβάνει την αποδοχή της άλλης πλευράς επειδή ακουμπάει κάποιες βαθύτερες ανάγκες του άλλου, αλλά ταυτόχρονα να είναι μερική, ατελής και αποπροσανατολιστική. Μια τέτοια ψευδής «έμπνευση» μπορεί να παρουσιάζει κάτι επιθυμητό και ευχάριστο και να αποκρύβει επιμελώς το δυσάρεστο αλλά ολόκληρο και περισσότερο πραγματικό. Κάτι που φυσικά δεν διαφεύγει της προσοχής όλων αυτών που αξιολογούν και εκμεταλλεύονται την εμπιστοσύνη και τις ανάγκες των πολλών.

Ο Βιον μιλούσε για «ιδέες που αναζητούν έναν διανοητή». Και όχι για έναν διανοητή που αναζητεί ιδέες. Ας θεωρήσουμε, για χάρη της συζήτησης, ότι οι δυο εκφράσεις εννοούν το ίδιο. Τι χαρακτηριστικά χρειάζεται να έχει αυτός ο διανοητής άραγε και με ποιές διεργασίες φθάνει σε μια ιδέα ή ακόμη περισσότερο σε μια εμπνευσμένη ιδέα; Άλλο ένα κλινικό παράδειγμα:

Η κ. Δ ήταν σε ανάλυση για κάποιο χρονικό διάστημα. Είχε προ πολλού συνηθίσει την διαδικασία και συμμετείχε αποτελεσματικά. Αυτό είχε θετική, όπως αναμενόταν, επίδραση στα διάφορα συμπτώματά της. Ταυτόχρονα φαινόταν, αυτή η βελτίωση να της προκαλεί με κάποιο τρόπο όλο και περισσότερο αμηχανία στην ανάλυση. Φαινόταν να μην έχει τι να πει, παρέμενε σιωπηλή και άρχισε να κάνει σκέψεις για την αναγκαιότητα της συνέχισης της ανάλυσής της. Όταν της έθεσα το ζήτημα, μετά από μια αρχική έκπληξη από μεριάς της, φάνηκε να κατανοεί ότι η όλη της σχετική στάση θα μπορούσε να είναι ένδειξη μιας αναστολής, ήπιας μεν, υπαρκτής όμως και με πραγματικά αποτελέσματα δε. Μετά από κάποια επεξεργασία του θέματος, φάνηκε να βρίσκει ενδιαφέρον και να ασχολείται δημιουργικά με ζητήματα του εαυτού της που μέχρι τότε δεν έβλεπε ή δεν αξιολογούσε σαν σημαντικά.

Είχε γίνει η κ. Δ περισσότερο δημιουργική; Νομίζω πως ναι. Τι είχε συμβεί; Άρχισε μάλλον να ενδιαφέρεται τώρα περισσότερο για κάποια θέματα που πρώτα δεν αξιολογούσε σαν σημαντικά, ίσως σαν αποτέλεσμα ελάττωσης κάποιων αναστολών της. Πλησίασε ίσως έτσι περισσότερο στο πρότυπο του διανοητή του Βιον; Ένας τρόπος να δούμε το θέμα, θα ήταν να υποθέσουμε ότι βοηθήθηκε να βελτιώσει τον βαθμό της εγγύτητας με τον εαυτό της ή ακόμη ότι έγινε περισσότερο ευαίσθητη σε συναισθηματικές διακυμάνσεις ή σε καινούργιες ιδέες μέσα της. Οι καινούργιες συναισθηματικές και νοητικές συνδέσεις που έκανε την βοήθησαν σε αυτό και ταυτόχρονα προκάλεσαν καινούργιες, όλο αυτό οδήγησε σε ένα θετικό κύκλο δημιουργίας. Η στάση της απέναντι στον εαυτό της έγινε περισσότερο επιτρεπτική και περισσότερο ευαίσθητη ενώ ταυτόχρονα η εικόνα της για τον κόσμο διευρύνθηκε, όπως και το ενδιαφέρον και η περιέργειά της για αυτόν. Η εικόνα έγινε «μεγάλη εικόνα», δεν ήταν πια «φέτες πραγματικότητας». Το τελικό αποτέλεσμα ήταν μια διαφοροποίηση στην ικανότητά της να αντιλαμβάνεται την εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα: μικρές σχετικά αφορμές εσωτερικές ή εξωτερικές γίνονταν καλύτερα αντιληπτές, τύγγαναν επαρκέστερης επεξεργασίας και αποκτούσαν ένα πλουσιότερο νόημα.

Η διεργασία αυτή εκτός από τις θετικές συνέπειες σε γνωστικό ή και αισθητηριακό επίπεδο, είναι άμεσα συνδεδεμένη με θετική αλλαγή στην συναισθηματική εμπειρία. Ένα ακόμη κλινικό παράδειγμα:

Ο κ. Ε βρισκόταν ήδη για κάποιο χρονικό διάστημα στην ανάλυση. Παρόλα αυτά σπάνια ή ποτέ δεν έφερνε όνειρα, έμοιαζε να έχει άλλες προτεραιότητες. Κάποτε έφερε κάποιο όνειρο γιατί του έκανε εντύπωση, ήταν πολύ παράξενο όπως είπε. Αφού ασχοληθήκαμε με την ανάλυση του ονείρου και έγιναν διάφορες σχετικές υποθέσεις, ο κ. Ε φάνηκε καταρχήν να εκπλήσσεται από το νόημα που θα μπορούσε να έχει το όνειρό του. Στην συνέχεια της ανάλυσής του φάνηκε ότι άρχισε να αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στα όνειρα και στο νόημά τους, ενώ παράλληλα άρχισε να υιοθετεί μια περισσότερο ελαστική στάση γενικά, που συνοδευόταν από μια ευχάριστη αίσθηση πληρότητας,

ενδιαφέροντος και ικανοποίησης.

Ένα τέτοιο συναισθηματικό αποτέλεσμα είναι επιθυμητό και εφικτό, σε κάθε επαρκή ανάλυση. Η κινητοποίηση βασικών κινήτρων όπως η περιέργεια και το ενδιαφέρον για την εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα, αποτέλεσμα της απομάκρυνσης περιοριστικών αναστολών και απαγορεύσεων στην σκέψη και στην συναισθηματική εμπειρία, νομίζω ότι έχουν καθοριστικό ρόλο. Με μια τέτοια έννοια, κάθε ανάλυση είναι δυνητικά μια δημιουργική διαδικασία.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω όμως, νομίζω, όλοι θα συμφωνήσουμε, ότι υπάρχουν περισσότερο και λιγότερο εμπνευσμένες ιδέες. Από τι όμως εξαρτάται αυτό; Πως εμφανίζεται μια έμπνευση ή πως προκύπτει η δημιουργικότητα; Ένα ερώτημα που απαντιέται δύσκολα. Είναι αλήθεια ότι η έμπνευση δεν εμφανίζεται κατά παραγγελία, τίποτα δεν μπορεί να την εξασφαλίσει. Από την άλλη φαίνεται όμως ότι κάποιες προϋποθέσεις την κάνουν πιο πιθανή. Η ετοιμότητα για αναζήτηση του καινούργιου, ενός καινούργιου νοήματος, κάτι που ισοδυναμεί με την έμπνευση γενικά, είναι μια τέτοια προϋπόθεση. Κάτι τέτοιο, κινητοποιείται κατά την γνώμη μου από την περιέργεια, την επιθυμία, την ανάγκη ίσως και την ανία. Συχνά επίσης είναι μέρος μιας «δημιουργικής καταστροφής», μιας ανάγκης αμφισβήτησης παραδεδομένων αρχών και αξιών (Kuhn 1962, Schuster 2016). Αυτή η συνθήκη με την σειρά της προϋποθέτει μια στοιχειώδη ελευθερία φαντασίας και σκέψης, που επιτρέπει διανοητικά παιχνίδια, πειραματισμούς και συναισθηματικές εναλλαγές. Συχνά η δυνατότητα εναρμόνισης του προϊόντος της έμπνευσης με την γενικότερη εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα αποδεικνύεται βαρύνουσα σημασίας. Το πώς δηλαδή το καινούργιο θα μπορέσει να ενταχθεί και να συνδεθεί με το υπάρχον, αποτελεί ζητούμενο και μια δεύτερη προϋπόθεση. Ο Freud(1901,1937) είχε θέσει το θέμα της αντιστοίχισης με την πραγματικότητα όταν αναρωτιόταν για την σχέση της κατασκευής στην ανάλυση με την παραληρητική ιδέα. Μου φαίνεται, ότι αυτή η συνειδητή ή ασυνειδητή επεξεργασία της ιδέας-έμπνευσης με όλες τις συναισθηματικές της συνέπειες και με αναφορά στην εν γένει πραγματικότητα είναι μέρος της ψυχικής διεργασίας της αληθινής έμπνευσης.

Συχνά, αν όχι πάντα, μια αληθής έμπνευση συνεπάγεται την νοητική και συναισθηματική απομάκρυνση από κάτι γνωστό και δεδομένο και την προσέγγιση σε κάτι ασαφές και αβέβαιο καταρχήν. Κάποιες φορές μάλιστα η έμπνευση είναι το τελικό αποτέλεσμα μιας ευρύτερης εσωτερικής διεργασίας επαναδιαπραγμάτευσης και διευθέτησης ψυχικού υλικού, συνειδητής ή ασυνειδητής που συνεπάγεται μια μικρότερη ή μεγαλύτερη αλλαγή του εαυτού. Η δημιουργία νέων διανοητικών συνδέσεων και συναισθηματικής απεμπλοκής από παλαιότερες, αποτελεί ουσιαστικά μια διεργασία πένθους σε άλλοτε άλλο βαθμό, κάτι που για να έχει θετικά αποτελέσματα προϋποθέτει μια επαρκή ικανότητα επεξεργασίας του. Έτσι, παρότι η έμπνευση συνοδεύεται συνήθως από ικανοποίηση, η πορεία προς αυτήν μπορεί να βιώνεται διαφορετικά, δεδομένων των ψυχικών ισορροπιών που επηρεάζονται κατά την σχετική διαδικασία. Παρόλο που συνήθως θεωρούμε τόσο την έμπνευση όσο και την δημιουργικότητα στατικά φαινόμενα, στην πράξη αποδεικνύονται φαινόμενα δυναμικά, υποκειμένα σε διακυμάνσεις.

Στην πράξη διαπιστώνουμε εύκολα δυστυχώς, ότι όλες οι παραπάνω προϋποθέσεις είναι μεν χρήσιμες και απαραίτητες αλλά όχι κατ' ανάγκη και ικανές συνθήκες για την εξασφάλιση της αληθινής έμπνευσης και δημιουργικότητας. Και τι θα μπορούσε να θεωρηθεί άραγε δημιουργικό ή εμπνευσμένο; Με ποια κριτήρια; Η απάντηση προφανώς εξαρτάται από την υποκειμενικότητα του καθενός. Ξαναγυρνάω σε αυτά που είπα παραπάνω. Η ιστορική στιγμή με τις υποκειμενικές ανθρώπινες παραμέτρους της είναι που καθορίζει την τελική έκβαση.

«Αρκετά καλές» ιδέες, παραφράζοντας τον Winnicott, παράγονται συνεχώς. Είναι το αποτέλεσμα της ικανότητας του ανθρώπινου νου να αναγνωρίζει και να επεξεργάζεται ομοιότητες και διαφορές, νομίζω, η οποία αποτελεί την βάση της συμβολικής λειτουργίας και κατ' επέκταση της δημιουργικότητας και της έμπνευσης. Σημαντικός παράμετρος είναι η δυνατότητα ανακίνησης εσωτερικών διεργασιών και επεξεργασίας τους με σχετικά μικρό έναυσμα: μια αυξημένη ετοιμότητα και ευαισθησία. Ψυχικές διεργασίες που εμπλέκουν συνεχείς νοητικές συνδέσεις και αποσυνδέσεις και συνεχή παραγωγή νοήματος προς όλες τις πιθανές κατευθύνσεις και τρόπους. Διεργασίες που ξεκινώντας από το ψηφιακό νευροφυσιολογικό επίπεδο του «κόλου ή ουδέν» του νευρικού κυττάρου και περνώντας από μια σταδιακά αυξανόμενη πολυπλοκότητα καταλήγουν στην

«αναλογικότητα» της συμβολικής διεργασίας και την παραγωγή νοήματος.
Όλα αυτά φυσικά σε κανονικές «αρκετά καλές» συνθήκες. Αλλά ποιες είναι αυτές; Και πως εξασφαλίζονται; Πόσος χώρος κανονικότητας εξασφαλίζεται σήμερα για την δημιουργικότητα σε μια εποχή αστάθειας, ένδειας, συντηρητισμού, αλαζονείας ή και παράνοιας; Ιδίως σε μια εποχή όπου η έμπνευση, η καινοτομία και οι παραγωγικές ιδέες όσο απύσες είναι άλλο τόσο επειγόντως χρειάζονται;

Αλλά και πόσο χώρο δημιουργικότητας εξασφαλίζει η ψυχανάλυση για τον εαυτό της που εκτός από τις εξωτερικές συνθήκες, έχει κάποτε να αντιμετωπίσει ακαμψίες και στρεβλώσεις μέσα στο ίδιο το σπίτι της;

Bion W R(1962) Learning from experience Heinemann

(1963) Elements of psychoanalysis Heinemann

(1970) Attention and Interpretation Tavistock

Cooper S(2016) The analyst's experience of the depressive position Routledge

Εμμανουηλίδης Μ(2006) Συμβολισμός και νόημα www.memmanuilidis.gr

(2011) Έμπνευση και εξιδανίκευση www.memmanuilidis.gr

(2015) Δημιουργικότητα, τέχνη και αισθητική www.memmanuilidis.gr

Freud S(1901) The psychopathology of everyday life SE 6

(1905) Three essays on the theory of sexuality SE 7

(1908) Creative writers and day-dreaming SE 9

(1916-7) Introductory lectures on psychoanalysis SE 15-16

(1937) Constructions in analysis SE 23

Hagman G(2015) Creative analysis Routledge

Klein M(1921) The development of a child In Love, Guilt and Reparation London Hogarth Press

(1923) Early Analysis In Love, Guilt and Reparation London Hogarth Press

(1928) Early stages of the Oedipus Conflict In Love, Guilt and Reparation London Hogarth

(1930) The Importance of Symbol-Formation in the Development of the

Ego In Love, Guilt and Reparation London Hogarth Press

(1937) Love, Guilt and Reparation In Love, Guilt and Reparation London Hogarth

Kubie LS(1958) Neurotic distortion of the creative process Kansas University Press

Kuhn TS(1962) The structure of scientific revolution Chicago University Press

Schuster M(2016) Alltagskreativitaet Springer

Segal H(1952) A psychoanalytic approach to aesthetics Int J Psych Vol 33

(1957) Notes on Symbol Formation Int J Psych Vol 38

(1978) On Symbolism Int J Psych Vol 59

(1981) The work of Hanna Segal: A Kleinian approach to clinical practice NY London

Jason Aronson

Winnicott DW(1971) Transitional Space In Playing and Reality NY Basic Books